

GESCHIEDENIS VAN DE DRUIVENTEELT IN HET WESTLAND

door R.de Graaf

Uit: *Historisch Jaarboek Westland 1999*

Woord vooraf

In 1945 heeft Dra. Gerarda W.F. Hespe een manuscript geschreven over de "Geschiedenis van de druif". Het is een bijzonder uitvoerig verhaal over de geschiedenis van de druif in het algemeen en van de teelt in het Westland in het bijzonder. Het manuscript bevat veel tot op dat moment nog nooit gepubliceerde gegevens. Gegevens waarvan ook in 1999 weinig bekend en/of over gepubliceerd is.

Gerarda Hespe was in 1945 werkzaam als biologe op "Proeftuin" Naaldwijk en heeft naast de geschiedenis van de druif ook een uitvoerig verhaal geschreven over de geschiedenis van de tomaat. Beide manuscripten zijn nog aanwezig in de bibliotheek van het Proefstation voor Bloemisterij en Glasgroente in Naaldwijk. Hespe heeft voor haar verhaal nog gebruik kunnen maken van gegevens van personen, of kinderen en kleinkinderen van deze personen, die nauw betrokken zijn geweest bij de opkomst van de druiventeelt en de kassenbouw in het Westland eind 19e, begin 20e eeuw. De tekst van Hespe is bewerkt en aangevuld met nadere gegevens tot het hierna volgende artikel.

Dr. W.H. Kemmers heeft een interessante bijdrage geleverd door de opkomst en ondergang van de Westlandse druiventeelt in cijfers weer te geven.

De oorsprong

De wijnstok groeide oorspronkelijk in het wild in gematigde gebieden van Zuidwest- en Oost-Azie. Van hieruit heeft de wijnstok in een ver verleden zich verspreid in zuidelijke en westelijke richtingen. Via Perzie en de Krim door het gehele noordelijke Middellandse zeegebied. Via Klein-Azie naar Palestina, Noord-Afrika, Tunis, Algiers en MArokko. De weg naar Noord-West Europa liep over Roemenie, Hongarije en Oostenrijk.

Uit fossiele vondsten blijkt dat de wilde wijnstok al voor dat de mens Zuid- en Midden-Europa bevolkte, verspreid was. Vogels speelden een belangrijke rol bij de verspreiding van de wilde wijnstok. De wilde wijnstok kwam en komt nog steeds voor in bossen. Met name in de bossen van Armenie, Kaukasie en rond de Kaspische Zee komt de wilde wijnstok veelvuldig voor als wilde liaan op bomen. Hij geeft veel vruchten zonder dat hier enige snoei of cultuur voor nodig is. Naast de op den duur optredende invloed van de mens hebben natuurlijke factoren het gebied uitgebreid tot de grens van de geografische en klimatologische mogelijkheden.

Een absoluut oorsprongsgebied voor de druif blijft moeilijk aanwijsbaar.

Wat betreft de teelt van druiven in wijngaarden zijn er bewijzen van een zeer hoge ouderdom in Azie en ook in Europa. Tot de oudste planten die de mens in cultuur bracht, behoort zeker de wijnstok. Klassiek is het verhaal van Noach, die na zijn landing op de berg Ararat de wijnstok plantte. Van meer bewijs zijn de vondsten van zaden uit de prehistorie en de bronstijd. Het idee om het sap van druiven te laten gisten is bij verschillende volken en op verschillende plaatsen ontstaan.

A. Pietet vermeldt dat Semieten en Ariërs het gebruik van de wijn kenden en deze kennis brachten in alle landen waarheen ze emigreerden (Egypte, India en Europa). Gegevens waaruit wijnbouw in Egypte blijkt, gaan 5000 tot 6000 jaar terug.

In Griekenland beoefende men de wijnbouw vanaf circa 200 jaar v. Chr. Er zijn geen aanwijzingen van wijnbouw westelijk van Griekenland voor 1000 v. Chr. In Italië was eerst circa 500 jaar v. Chr. sprake van wijnbouw. De Romeinen paktten in hun eigen land de wijnbouw rigoureuus aan, de Grieken noemden het tegenwoordige Italië "Oenatria", wat betekent wijnland.

In de Romeinse tijd is de cultuurdruif ook buiten het Mediterrane gebied over een groot deel van Europa verspreid. Aanvankelijk vooral naar Spanje en later ook naar het noorden van Europa. In zuid Frankrijk was mogelijk de druif reeds eerder aanwezig. Omstreeks het jaar 85 verscheen er een verordening van ene Domilicus over de beperking van de wijnbouw, wat vermoedelijk slaat op de wijnbouw in Zuid-Frankrijk. De noordelijkste wijngaarden lagen in het jaar 55 aan de Moezel. Ander bronnen vermelden dat in 2e en 3e eeuw wijnbouw aan de Moezel plaats vond.

Wijnbouw in de Middeleeuwen

De oudste gegevens over de wijnbouw in Nederland dateren uit de Middeleeuwen. J.M. van de Venne

heeft voor Limburg een reeks gegevens verzameld uit oorkonden en charters waaruit blijkt dat de wijnbouw daar reeds vroeg werd beoefend. In de omgeving van Maastricht waren in de 13e en begin 14e eeuw vrij veel wijngaarden. De vraag wanneer de grootschalige druiventeelt uit deze streken is verdwenen, is moeilijk te beantwoorden. Het verdwijnen zal wel langzamerhand gegaan zijn en verschillende oorzaken hebben gehad; strenge winters, o.a. in 1531 toen alle wijngaarden bevroren, onophoudelijke oorlogen, belegeringen van de vesting Maastricht, zullen de oorzaak zijn geweest van de verdwijning. Het ontstaan van betere verkeerswegen, die de aanvoer vergemakkelijkten van wijnen uit Frankrijk en Duitsland, welke onze landwijn in kwaliteit overtroffen, zal de teelt ook verminderd hebben. Overigens nam het gebruik van jenever en bier overal in de 16e en 17e eeuw toe en werd de wijn als volksdrank hoe langer hoe meer verdrongen. Opmerkelijk is dat in de buurt van Huy (bij Luik) heden ten dage nog een kleine witte druif op grote schaal geteeld wordt, waaruit een zg. "petit vin du pays" vervaardigd wordt.

A. Bienfait vermeldt verschillende oude wijngaarden in haar boek "Oude Hollandsche tuinen". De Haarlemse schilder Dirc Bouts, geboren omstreeks 1400, beeldt op een van zijn schilderijen een siertuin met druiven af. Hij was zelf eigenaar van verschillende tuinen. In een akte van deling na zijn dood is sprake van een "wijngarde en hove".

In die tijd begint men zich in bepaalde kringen voor tuinen te interesseren.

De bouw van het grafelijk kasteel "in die Haghe" begon in 1247. Van tuinen is volgens de rentmeestersrekeningen eerst in de 14e eeuw sprake. In 1316 wordt de kooltuin genoemd, waar de groenten en kruiden voor de huishouding gekweekt werden; in 1434 wordt geschreven over "*Keperhouts treillages dair die wiingaert int prieel ende up die cingelen mede upgerecht ende gestijft wert*" (=keperswijs houten traliwerk waar de druivenbomen in de tuin tegen de muren waren gepoot en bevestigd).

Uit deze en vele andere gegevens blijkt wel duidelijk, dat de druif tijdens de middeleeuwen in ons land geen onbekende was. De vruchten werden blijkbaar als tafeldruif gebruikt, maar o.a. in Limburg werd er zeker ook wijn uit gemaakt.

Over het Westland zijn geen directe gegevens betreffende een eventuele druivencultuur in de middeleeuwen gevonden, maar zo goed als de druif op allerlei verschillende buitenplaatsen in ons land werd geteeld, zal ze in het Westland waar zovele buitenplaatsen en lusthoven waren, niet onbekend geweest zijn.

Er zijn ook wel enkele aanwijzingen, dat in het Westland gedurende de Middeleeuwen groenten en fruit werden geteeld. E. van Bergen noemt in zijn boek "Geschiedenis van Naaldwijk" een enquête van 1494 en de Informatie van 1514, waaruit blijkt dat de ingezetenen van Naaldwijk "*zich behelpen met lantelinghe en lantneringe, oock mede metter koe, oock mede met fruyt te coopen ende weder te vercoopen*". E. van Bergen noemt enkele feiten, waaruit blijkt dat kloosterlingen te Naaldwijk en 's-Gravenzande zich met veldarbeid bezig hielden.

In de 16e eeuw bereisde de Italiaan Guicciardini de Nederlanden. Hij staat bekend als de eerste echt wetenschappelijke geschiedschrijver. Hij leverde hoogst belangrijke bijdragen tot de geschiedschrijving van Nederland. Over de wijngaard schrijft hij slechts het volgende: "*Aengaende wijngaerden, die vindt men van verscheyden soorten genoeg in steden en dorpen, maer seer luttel op 't veld: want het schijnt, dat de tijdt ende saysoen daer toe niet en dienen. Niet te min omtrent Leuven en 't land van Luxemburg ende van Luyck is de wijngaerdt redelijck wel gebouwt, soo datter wijn wort gemaect, maer slecht ende amper mits dat de druyven niet rijp genoeg en worden. Maer 't is wel geloovelyck, dat dit volck hem begevende hoe meer tot landwinninghe, ende geen kost sparende, op meer andere plaetsen ende bequame gelegentheden, wijngaerdt planten ende innen sal; gemerckt dat te Brussel, te Diest, ende bij Antwerpen sommige sulcks geproeft hebben met redelycken voorspoedt; aengesien oock de wijn op sommige plaetsen in Duytslandt wast, als tot Ceulen, daer de koude niet minder en is dan in d'meeste deel van deze provincie.*"

Guicciardini zegt dus niets over een eventuele min of meer uitgebreide druivencultuur in het Westland.

De 17e en 18e eeuw

Van J. v.d. Groen, hovenier van de prins van Oranje, verscheen in 1670 "Den Nederlandtsen Hovenier".

Het boek werd herhaaldelijk herdrukt. Het was alleen bedoeld om aan te geven, hoe de tuinen van buitenplaatsen beplant konden worden. Het boek beschrijft ook een en ander over de druiventeelt. Het is wel waarschijnlijk, dat op de buitenplaatsen op bescheiden schaal druiven werden geteeld in de 17e, 18e eeuw. In alle Nederlandse "kruidboeken" uit die tijd komt het gewas namelijk voor. Nu schreef men weliswaar dikwijls de klassieken na, maar uit verschillende beschrijvingen blijken toch wel eigen waarnemingen en ervaring.

In 1582 verscheen het eerste boekwerk in de Nederlandse taal op tuinbouwkundig gebied. Het was: *"de Veltbouw ofte Lantwinninghe: inhoudende eene rechte wel bestellinge eenes hofs te bouwen: Cruythoven te maken enz. enz."* door M.K. Stevens en M.J. de Libaut. Het lijkt een origineel werk te zijn, maar bij nadere beschouwing blijkt, dat het een vertaling is van een werk van twee Fransen, Ch. Etienne en J. Liebault, in 1565 verschenen onder de titel "Agriculture en maison rustique". Dit boek bevat grotendeels wat oude Griekse en Romeinse schrijvers over de landbouw hadden geschreven. De teelt van de wijngaard wordt vrij uitvoerig behandeld. Stevens zegt, dat de wijngaard in koude gewesten tegen het zuiden moet staan, en beschut tegen de wind. Zo staan er een aantal goede wenken in, maar ook een aantal bijgelovige opmerkingen.

In het beroemde Cruydt-Boeck van Dodonaeus (1517-1585), verschenen in 1554, komt een hoofdstuk voor "Van den Wijngaert". Veel van de tekst is weer gehaald uit geschriften van de klassieken, zoals blijkt uit zijn aanhalingen. Maar eigen opmerkingen geeft hij ook, zoals: *"De wijngaert wast oock tot sommige plaetsen van Nederland, als in Brabant, Henegouwe ende in 't land van Luyck. Maer die hier te lande wast brengt seer slechten wijn voort. Ende dat omdat die sonne hier niet sterck en is ende die nachten cort"*.

Uit de werken van A. Munting (1626-1683), in leven hoogleraar der genees- en kruidkunde te Groningen, blijkt ook eigen waarneming: *"de Wijnstok bemint eene opene, vrije, warme, luchtige wel ter zonne geleege plaats, tegens een muur of Heyning aan, beschermd voor alle koude Noordewinden"*.

Ook de beschrijving in "De Koninglycke Hovenier" door D.H. Cause wekt de indruk, dat de wijngaard hier voorkwam. *"Hij vereischt in deze landen een goede gemene, zandige of steenachtige grond. Hij tiert best in een warme plaats, tegen 't Zuiden open leggende, en aan een muur of schutting gebracht, die hem voor de koude Noordewinden beschut. De wijngaart krijgt zijn botten in April en bloeit in Juni, en zijn druiven worden in September, en somtijds in October rijp."*

Een werk als "De Nieuwe Nederlandsche Bloemhof, ofte Sorgvuldige Hovenier" door Van Oosten heeft de pretentie origineel te zijn, maar is grotendeels een vertaling van Quintinye (17e eeuw). Dit is te lezen in het voorwoord van De la Courts voortreffelijke boek "Bijzondere aenmerkingen over het aanleggen van pragtige en gemeene landhuizen, lusthoven, plantagien", enz., verschenen in 1737. De la Court was een veelzijdig ontwikkeld man: hij had o.a. een schilderijenverzameling en schilderde ook zelf; maar vooral zijn cultures van diverse vruchtbomen waren beroemd; het vermaardst waren zijn ananasculturen. Hij is voor ons land de eerste geweest die druiven in stookkassen kweekte. Uitgebreid schrijft hij in zijn boek *"aengaende het behandelen der wijngaerden en wiskonstig teelen van Druiven in stookkassen"*. In een door hemzelf ontworpen stookkas, voorzien van rookkanalen, kweekte hij in mei rijpe druiven. Eens, vermeldt hij, sneed hij op 27 april rijpe druiven!

De la Court vermeldt een aantal gegevens over persoonlijke waarnemingen van bloei, snoei, rijpheid van druiven, buiten en onder glas, en daarbij tabellen van de weersomstandigheden van een aantal jaren; voor die tijd zeer vooruitstrevend. Bijvoorbeeld:

"In het jaar 1722 zaeide Druif-karlen uit de Witte Vroege van der Laan, uit welkers voortgekomen wijngaerden in het jaar 1725 zoo wel blaeuwe als witte druiven gehad hebbe. In het jaar 1724 stak een stek van de Frankendaeler tegen een Oosterlijke schutting, hetgeen in het zelve jaer, zonder in te korten, ter lengte van tien voeten groeide, het welke in het voorjaar van 1725 op zes knoppen afsneed, en zes bossen druiven gat: in den jaere 1726 bequam daer van 36 bossen: en in het jaer 1727 was het een zeer groote wijngaerd met kragtige hout-scheuten, en met meer als 100 bossen druiven beladen. De waterzoeten worden genoegzaam jaerlijks rijp, de muskerende worden bezwaerlijk, ja zelden rijp bij ons".

Hij noemt een groot aantal soorten op met hun eigenschappen en geschiktheid voor de teelt in onze streken. Bijvoorbeeld:

- *"de Vroege van der Laen, door Adriaen van der Laen, in zijnen tijd rentmeester van Rhijnland, uit zaed geteeld. Deze misbloeit zelden."*
- *"de Frankendaelder, groeit zeer gemakkelijk."*
- *"Witte Muscadel, tamelijk groot, worden bezwaerlijk rijp. Als ze rijp zijn, zijn ze na veeler smaek, de geurigste van alle druiven."*

In het artikel van Dr. E.W.B. v.d. Muyzenberg is een afbeelding van een gestookte muurkas uit De la Court overgenomen, zie aldaar.

Na De la Court verschijnen nog enige voortreffelijke boeken op het gebied van de fruitteelt, nl. van Johan H. Knoop.

In "Fructologia of de beschrijving der vrugtbomen en vrugten, die men in hoven plant en onderhoud, enz.", verschenen in 1763, komt een uitgebreide verhandeling voor over de druiventeelt.

Knoop vermeldt in zijn boek een Lange lijst van druivensoorten met hun eigenschappen. Bij elkaar noemt hij 58 soorten, waaronder een aantal nu nog bekende o.a.: Vroege van der Laen en de Frankendaler. Knoop geeft ook een beschrijving van verwarmde kassen waarmee in april en mei druiven rijp werden.

Omstreeks 1800 zijn er verschillende boeken en beschrijvingen verschenen, waarin de tuinbouw van het Westland wordt genoemd en soms uitvoerig beschreven. Een bekend boek is van L. van Ollefen "De Nederlandsche stad en dorpsbeschrijver". Het tweede deel handelt over Delfland. Hieruit blijkt dat tuinderij en fruithandel toen reeds een belangrijke plaats innamen in het Westland. Nergens wordt echter bij de beschrijving van de Westlandse plaatsen de druiventeelt speciaal genoemd. In de "Tegenwoordige Staat der verenigde Nederlanden", verschenen in 1746, wordt in het zesde deel eveneens Delfland beschreven. De schrijver vermeldt voor het Westland *"vele boomgaarden, moeshoven en wel geschikte tuinen"*, maar er wordt met geen enkel woord over een eventuele druiventeelt gesproken.

Ph. A. Nemnich, die in 1809 naar aanleiding van zijn reisindrucken, een beschrijving van ons land gaf, noemt terloops wel verschillende druivensoorten maar niet in verband met het Westland. Ook Willem van der Pot, de bewoner van de buitenplaats Endeldijk in Honselaarsdijk, schenkt geen aandacht aan de druiventeelt. Uit al deze feiten blijkt dus dat ook in de 18e eeuw de druiventeelt in het Westland niet van veel betekenis was, zeker niet als teelt voor de handel en/of niet de moeite waard om te worden genoemd in beschrijvingen en boeken over het gebied.

De legende van pastoor Verburgh

Nog steeds geldt voor velen dat de druiventeelt in het Westland omstreeks 1650 door pastoor Verburgh zou zijn ingevoerd of op zijn minst zou zijn gestimuleerd. Verburgh werd in 1647 op jeugdige leeftijd pastoor te Poeldijk en bleef daar tot op hoge leeftijd. Verburgh was geboren in Berkel en was waarschijnlijk geen onbekende met het landbouwbedrijf. Authentieke betrouwbare gegevens over het werk van pastoor Verburgh in verband met tuinbouw en druiventeelt zijn niet gevonden. E. van Bergen noemt in zijn gedenkboek van de Vereniging Westland pastoor Verburgh de invoerder van de druiventeelt. Hier lijnrecht tegenover staat de mening van A. Van Bergen Henegouwen die aantoont dat de tuinbouw omstreeks de komst van Verburgh naar Poeldijk lang niet zo primitief was als Van Bergen in zijn boek voorstelt. In de Westerbode van 1930 en 1931 is een lang debat te vinden tussen beide heren over de kwestie of Verburgh de teelt van druiven heeft leren kennen op het slot Honselersdijk of dat Verburgh juist de teelt van elders meebracht en de hovenier van het slot Honselersdijk J. van der Groen aanmoedigde de druif te gaan telen.

Later heeft Van Bergen toegegeven dat zijn mening niet de juiste was en erkende dat Verburgh niet de invoerder van de druiventeelt *"maar de bevoorderaar is eener teelt, sinds eeuwen hier inheemsch, maar lang vervallen en vergeten"*. Ook voor dit laatste zijn geen bewijzen aan te voeren. Uit dit alles is wel duidelijk dat de toegedachte historische rol van Franciscus Verburch in betrekking tot de druiventeelt geen historische gronden heeft.'

De negentiende eeuw

Uit de negentiende eeuw staan ons meer en betere gegevens ter beschikking over de

ontwikkeling van de tuinbouw in het algemeen en van het Westland in het bijzonder. Vooral verder in deze eeuw worden de gegevens talrijker.

In 1803 verscheen de eerste aflevering van het "Magazijn van Vaderlandsche Landbouw". Dit magazijn stond onder redactie van Jan Kops, later hoogleraar in landbouwhuishoudkunde en plantkunde te Utrecht. Vanaf 1808 verschijnen bijna jaarlijks de "Staten van den Landbouw in het Koninkrijk Holland". Van 1808 tot en met 1813 zijn deze opgenomen in het "Magazijn van Vaderlandsche Landbouw". Na 1813 stopte Jan Kops de uitgave van het Magazijn wegens zijn hoogleraarschap te Utrecht. De "Staten van den Landbouw" verscheen na 1813 als zelfstandige uitgave en werd tot 1828 nog wel opgesteld door Jan Kops. De jaren 1829 t/m 1834 ontbreken. Van 1835 tot 1860 verscheen ze weer, samengesteld door een commissie uit de "Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid". Een voortzetting van, en aanvankelijk parallel lopend met, deze jaarlijkse overzichten vormen de "Verslagen van de landbouw in Nederland", die vanaf 1861 tot nu toe jaarlijks verschijnen.

Vanaf 1808 bestaat er dus min of meer een duidelijk overzicht van de ontwikkeling van de verschillende takken van land- en tuinbouw in Nederland.

De opgaven zijn helaas vaak onvolledig en niet voor alle provincies en gebieden even uitgebreid. Wat de druiventeelt betreft, kunnen de volgende gegevens worden genoemd:

In de jaren 1807 t/m 1813 wordt steeds geklaagd in de verschillende provincies over slecht rijp worden van de druiven door ongunstige weersomstandigheden. Speciaal worden Utrecht, Gelderland, Noord- Brabant, Noord- en Zuid-Holland genoemd.

In de daarop volgende jaren is de druiventeelt zeer afwisselend, er zijn zeker ook gunstige jaren, bijvoorbeeld 1824. *"De wijnstok, vooral begunstigd door de warmte eind augustus en begin september, heeft goed fruit gegeven in Gelderland, in Noord-Brabant en in Utrecht, waar de blauwen druiven, die gunstig staan volkomen rijp zijn geworden"*. Er waren ook zeer ongunstige jaren, bijvoorbeeld 1823. *"Het was een bijzonder strenge winter, verschillende vruchtbomen hebben hiervan geleden, met name in de noordelijke provincies en in Utrecht, vooral noteboomen, de wijnstok en de moerbij. Een groot deel van deze soorten stierven of tot op de wortel, of de meeste takken waren bevroren. De wijnstok is niet rijp geworden, zelfs niet inde zuidelijke provincies"*.

In 1828 wordt het Westland voor de eerste maal in de verslagen genoemd als centrum van druiventeelt *"De Druiven brachten in Zuid- Holland onder Delfland en Westland veel voordeel aan, uit hoofd der aanmerkelijke verzendingen, welke hiervan geschieden naar Engeland, waar zij duur betaald werden"*. Tot 1835 verschenen er geen verslagen van de staat van den Landbouw. In 1835 wordt het Westland vrij uitvoerig vermeld.

"De wijngaarden, welke bloesem op sommige plaatsen, als bijzonder in het Westland, onder Monster leed van de koude nachten in het laatst van Mei en in Juni, leverden ook daar, waar die koude minder invloed uitoefende, weinig rijpe druiven op".

Volgens het verslag van het Departement 's-Gravenzande uit datzelfde jaar, *"schat men het getal muren met wijngaarden, onder Monster, Naaldwijk, Wateringen en Poeldijk, op niet minder dan 800 en leverden de verzendingen van druiven naar Londen belangrijke inkomsten op"*.

In de volgende jaren worden over de druiventeelt in de verslagen telkens bijzonderheden vermeld. Duidelijk blijkt uit de verslagen dat deze tak van fruitteelt zich uitbreidt en belangrijker wordt.

In 1837 *"door langdurige koude in het voorjaar, slecht uit gekomen. In sommige plaatsen valt het nog mee. Men rekent het product op 15.000 Ned. Ponden, waarvan de helft naar Engeland is gegaan, hebbende naarmate van de qualiteit verschillende prijzen opgebracht als 50 cents, vrij geld voor Engeland en f 1.40, f 1.20 en 80 cents binnenland (per pond)"*.

In 1845 vermeldt men: *"De Druivenoogst is in Zuid-Holland ongunstig uitgevallen; de vruchten waren klein, wankleurig en zuur, Slechts voor f 6000.- dit jaar naar Engeland en voor de zelfde waarde naar Noord- en Zuid-Holland afgeleverd; terwijl men de gehele opbrengst daarvan op circa f 20000 kon berekenen. Ondanks de tegenspoed ging men gedurig voort met het oprichten van heiningen en het doen van nieuwe beplantingen"*. Uit het Westland zijn de opgaven nogal verschillend. *"De druiven waren slecht geslaagd en tegen 70 cent per pond verkocht"*.

In 1846: *"wat druiven betreft. Deze waren uitmuntend geslaagd, alleen al naar Londen, voor eene waarde van ruim F 70.000 uitgevoerd. De prijs der druiven bepaalde zich van 60 cent tot F 1.00 per pond"*. In de verslagen wordt van ieder jaar melding gemaakt of de druivenoogst gunstig of ongunstig of middelmatig was. Van de jaren 1807 - 1859 werden er 19 als gunstig, 12 als middelmatig en 12 als ongunstig beoordeeld.

Het "kwaad" in druiven

In 1851 wordt voor het eerst melding gemaakt van "Een tot dusverre onbekend kwaad" hetgeen meeldauw bleek te zijn. Allerlei middelen werden geprobeerd tegen deze ziekte, echter steeds zonder succes tot in 1854 met goed gevolg zwavel als bestrijdingsmiddel wordt gebruikt.

H. Witte (1877) beschrijft in zijn boek "Handboek voor den Bloementuin" het probleem van meeldauw in druiven.

"De oorsprong der druivenziekte is nog van betrekkelijk jonge dagtekening; niemand toch had hiervan hooren gewagen voor 1847, toen Berkley ze, in de - Gardeners Chronicle - onder de naam van het Wit in druiven (Oidium Tiirkeri) bekend maakte.

Onderscheidenen middelen zijn er voorgesteld om deze ziekte tegen te gaan. Het beste tot nu toe bekende middel, waarvan de goede uitslag nergens, waar het werd toegepast, is ontkend geworden, is de aanwending van bloem van zwavel.

De bezwaveling geschiedt, het zij door middel van een daartoe eigenaardig ingerichten blaasbalg, uit gevonden door H.H. Gauthier te Montrouge en Gaffe in Frankrijk, of door middel van een met zwavel gevulde blikken bus, die aan het ééne einde gesloten is met een van gaatjes voorziene plaats, waaraan tevens een lange wollen kwast bevestigd is"

Vanaf 1852 verschenen ook de verslagen "Van de landbouw in Nederland". De mededelingen hierin komen wat de druiventeelt betreft overeen met die van "De staten van den Landbouw" in de laatste jaren van verschijnen.

Na 1859 vormen ze een voortzetting daarvan en is de verdere ontwikkeling van de druiventeelt in het Westland hierin te volgen.

Van circa 1850 tot 1880 werden voor de handel uitsluitend natuurdruiven gekweekt. In 1879 is er voor het eerst sprake in de "Verslagen van den Landbouw" van beroepsmatige in kassen geteelde druiven.

Vermeld wordt *"De kasdruiven in het Westland gaven slechts een redelijke opbrengst doch de hoge prijzen maakten de finantieële uitkomst goed. De druiventeelt in de openlucht mislukte geheel"* De kasdruiven werden geteeld in muurkassen of lessenaars. In 1892 en 1893 wordt vermeld dat *"de teelt van natuurdruiven afneemt en die van kasdruiven toeneemt"*

In 1907 vermeldt het verslag: *"In het Westland, het eenige centrum van betekenis voor de druivencultuur, is de teelt der natuurdruiven geheel mislukt. In de kassen waren de opbrengsten goed"*. In 1910 schrijft men *"De cultuur van natuurdruiven heeft ook weinig meer te betekenen"*. In 1910 neemt de uitvoer van druiven meer en meer toe en bedroeg 166000 kg.

In de periode 1852 - 1878 werden nog uitsluitend natuurdruiven voor de handel geteeld, hiervan werden 10 jaren als gunstig beoordeeld, 3 als middelmatig en 9 als ongunstig.

Vanaf 1913 tot in de vijftiger jaren en later, waarin uitsluitend kasdruiven voor de handel werden geteeld, zijn alle jaren gunstig tot redelijk gunstig te noemen. In de tussenliggende periode van 1879-1913 waren de resultaten wisselend, er is echter in de verslagen meestal geen onderscheid gemaakt tussen natuur- en kasdruiven, maar duidelijk is wel dat door het ontstaan van de druivencultuur onder glas de sterk van het weer afhankelijke cultuur tot een standvastige cultuur is uitgegroeid.

In "Flora en Pomona", een oud "magazijn voor tuinbouw", verschenen van 1854 tot 1864 staat hier en daar iets lezenswaardigs over de druiventeelt.

In jaargang V, 1858 schrijft J. de Jonghe een artikel over *"de Cultuur der druiven en het Westland: De Westlandsche druiven zijn algemeen bekend, maar doorgaans niet verder dan bij naam en voorzoover men schoone blauwe trossen als "druiven uit het Westland" kent. Bijna uitsluitend bouwt men de blauwe Frankenthaler, en treft men er soms witte druiven aan, dan is het een soort met groote, vaste trossen en ronde, harde, knappende bessen.*

De druiventeelt is door het geheele Westland, doch in het bijzonder in 's-Gravenzande, Monster, Poeldijk."

In jaargang VI, 1859 schrijft Dr. J.E. van der Trappen een artikel: *"Nog iets over de druiventeelt in*

het Westland en over de wijnstok in het algemeen."

Volgens de schrijver is niet te bepalen, wanneer de wijngaarden in ons vaderland voor het eerst gepland zijn en evenmin wanneer zij in het Westland gekomen zijn. Ruim een halve eeuw eerder werd hier (in het Westland) van de druivencultuur nog niet veel werk gemaakt, althans niet voor de handel. Van der Trappen haalt Van Ollefen aan, die de druif in zijn lofzang niet noemt.

"Wateringen heeft die eerstheid van rang, dat de Westlandsche druiventeelt voor de handel zich uit eene tuin hier verspreid heeft, ongeveer 30 jaar geleden, toen Engeland aanving ook dit product van hier te ontvangen. Hoe de druiventeelt sedert die tijd toegenomen is, is aan de menigte van muren te zien in de omtrek van Poeldijk, Naaldwijk, Honsholredijk, Wateringen, Monster en 's-Gravenzande. Gewoonlijk met de voorzijde op het Z.O. gericht; enkele wegens de plaatselijke gelegenheid op het Z.Z.W., of ook wel eens geheel Z.W.; 7,5 voet hoog. Om de 6 voet een verdubbeling van de muur voor steun (een aanzet is nog steeds aanwezig). Voor sommige hogere muren en ook wel tegen bergschuren teelt men twee hoog, onder de blauwe druif, boven de witte. Ook teelt men wel tegen houten schuttingen, aan de achterkant met dekriet bekleed. De soorten die geteeld worden, zijn blauwe en witte Raamburger en witte Paarl druif."

Omtrent de nomenclatuur is volgens de schrijver verder geen conclusie te trekken, hij kan ook niet zeggen of bovengenoemde soorten identiek zijn aan Frankenthaler, blauwe Avant, of blauwe Muscadel, soorten die reeds vòòr 100 jaar in Nederland bekend waren.

"Om de rijpwording der druiven te bespoedigen, worden hier en daar, in het laatst van February losse ramen voor de wijngaard gezet, van boven aanvankelijk met 1 duim en allengskens, naarmate de bladeren grooter worden, wat meer en meer afwijking van de muur, om het verbranden te voorkomen; maar, wanneer de druiven hun halve wasdom verkregen hebben, worden die weder weggenomen. Dit laatste bestaat echter niet bij eigenlijk gezegde tuinlieden, maar bij personen, welke slechts liefhebbers van de druiventeelt heeten moeten. Zijn de druiven bij de twee eerstgemelde middelen ter vervroeging tegen het laatst van augustus rijp, in de stookkassen worden zij nog een maand vroeger gesneden. De niet getrokken druiven zijn alzoo verreweg de meeste."

Bekend en vaak geciteerd is het boek van Th.F. Uilkens: *"Geschiedenis van den tuinbouw in Nederland, overzicht van die in de verschillende staten van Europa"*, verschenen in 1855.

Uilkens memoreert verschillende feiten, waaruit de hoge ontwikkeling van de Nederlandse tuinbouw in oude tijden blijkt. Hij geeft een opsomming van centra van groenteteelt, maar het Westland wordt merkwaardigerwijze in het geheel niet genoemd, terwijl dit gebied toch zeker als centrum van druiventeelt een grote bekendheid genoot.

In het Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid van 1853 kan men lezen: *"De stoombootdienst Rotterdam - Londen heeft de laatste 30 jaar de Westlandsche druiventeelt veel doen toenemen. Duizenden muren met wijngaarden vindt men daar; deze teelt is nergens zoo uitgebreid als in 't Westland"*. De schrijver noemt de volgende soorten: de gewone blauwe druif en 3 soorten witte: de Raamburger, de Muscadel, die zelden voldoende rijp wordt en de Paarl druif die op den duur weinig vrucht draagt.

De belangstelling voor de tuinbouw in Nederland wordt omstreeks de vijftiger jaren van de vorige eeuw wel groter, gezien de verenigingen die worden opgericht:

1841 te Utrecht: Genootschap voor landbouw en kruidkunde,

1842 te Leiden: Kon. Mij. tot aanmoediging van de tuinbouw,

1849 te Groningen: Afdeling v. ooft- en tuinbouw v.d. Ned. Mij. Tot Bevordering van Nijverheid,

1854 te Wehe: Mij. van Land- en tuinbouw de Marne.

Men vindt in de literatuur verschillende opmerkingen, dat de druiven aan het eind van de vorige eeuw *"niet meer rijp"* zouden worden. Bijvoorbeeld K. Wiersma schrijft in *"De ontwikkeling en de beteekenis van den intensieven tuinbouw in Nederland"* *"±1890 teelde men in het Westland de druiven aan muren; er was zelfs een belangrijke handel op Engeland met deze muurdruiven, die echter weer verliep, omdat de druiven niet meer rijp werden"*.

Ook J.G. Hazeloop schrijft in 1898 in het tijdschrift voor tuinbouw over de druivencultuur:

"Vroeger had deze teelt veel succes en leverde een goede opbrengst. De laatste tijd niet meer, de

druiven worden zelden rijp".

Toen de rijpvorming zo ongeregeld begon te worden, begon men met ramen voor de muren te plaatsen om de druif te vervroegen. In de zomer kan men de ramen niet voor de muren laten staan wegens gevaar voor verbranden. Men kan ze alleen maar in het voorjaar gebruiken en dat is in de meeste jaren nog niet voldoende om rijpe vruchten te oogsten.

De tweede verandering vormden de zg. lessenaars. In deze kassen werden de druiven geregeld rijp. Later kwamen de serres.

Ook andere tuinders in het Westland waren de mening toegedaan, dat de druiven om de een of andere reden achteruit gingen omstreeks 1870 -1880. G. Hesppe vroeg in 1945 naar de mening van de bekende tuinbouw-voorman J. Barendse uit Poeldijk. Deze vertelde tevens een aantal bijzonderheden in verband met de druiventeelt die hij zich uit zijn jeugd herinnerde:

Zijn overgrootvader, geboren in 1778, was al tuinder in Poeldijk. Deze had een druivenmuur van 120 m lengte; in die muur stond een gedenkplaatje, dat de eerste steen was gelegd in 1712. Barendse was ook van mening dat men voor de invoer van de druiventeelt geen jaartal kon opgeven. In zijn jeugd was de druif nog lang niet zo'n massa-artikel als in 1945. Zijn vader had 1.000 m druivenmuur. Op mooie droge zonnige middagen werden de druiven gesneden, in mandjes verpakt en voorzichtig in de "mooie" kamer gezet, dus niet in de schuur. Uitsluitend Frankenthaler werd geteeld. Nog veel vroeger ook wel de Witte v.d. Laan.

Hoe kwam het nu, dat de druivencultuur ± 1870/1880 zo achteruit ging? Barendse gaf daar de volgende verklaring voor: vroeger was het Westland zeer bosrijk en de fruitbedrijven waren nog extra beschermd door singels van loofhout van elzen, iepen, enz. Zo ook de tuinen waarin de druivenmuren stonden; deze waren beschermd door elzenhagen, en dikwijls enige meters voor de muur nog een beschermende schutting, zodat de druiven zeer luw stonden. Langzamerhand is men bos gaan kappen, steeds meer en meer, en ook de bomen in de tuinen verdwenen. Bovendien traden diverse ziekten en plagen op, terwijl er nog geen doelmatige bestrijdingsmiddelen waren. De opbrengst van de natuurdruiven ging daardoor steeds achteruit en men begon muurkassen te bouwen.

Als we nu gegevens bekijken, die de resultaten weergeven van de druiventeelt in de 19e eeuw, dan zien we, dat het mislukken van de druivenoogst niet een verschijnsel is, dat speciaal in de 2e helft van die eeuw optreedt. Ook in de 1e helft van de 19e eeuw zijn de resultaten van de druivenoogst steeds wisselend geweest; er waren goede jaren, maar er waren ook talloze jaren, waarin de oogst door het ongunstige weer geheel of gedeeltelijk mislukte.

Van de jaren 1807 - 1859 waren er nl. 19 gunstige, 12 middelmatige en 21 ongunstige voor de druivenoogst. Vanaf 1878 werden er op grotere schaal kasdruiven geteeld. Vanzelfsprekend ging men toen vergelijken en viel de vergelijking zeer ten nadele van de natuurdruiven uit. De oogst hiervan mislukte dikwijls en de teelt onder glas gaf een veel grotere oogstzekerheid.

Jammer genoeg zijn in de opgaven over de teelt van natuur- en kasdruiven in de verslagen van de landbouw in deze jaren de kasdruiven vaak niet afzonderlijk genoemd, zodat hier een ? gezet moest worden in de tabel. Duidelijk blijkt dat vanaf ± 1900 bijna uitsluitend kasdruiven geteeld werden; ieder jaar lukte de oogst goed.

Druiven in kassen

Van de historische ontwikkeling van de kassenbouw en de kasverwarming heeft dr. ir. E.W.B. van de Muizenberg een uitvoerige studie gemaakt. Als oorsprong van de kas noemt de schrijver de beschutting van cultuurplanten in het gure jaargetijde. Dat is in de loop der tijden zo veranderd, dat er bovendien naar gestreefd werd zo gunstig mogelijke groeivoorwaarden te scheppen voor algemene groeifactoren als Licht, warmte, lucht (o.a. CO₂-gehalte), vocht, bemesting.

Van de Muizenberg geeft het volgende schematische overzicht van de ontwikkeling in het algemeen:

15e eeuw : muur (strobedekking), verwarming door paardenmest

16e eeuw : kelders, schuren, geen belichting, vuurtesten

17e eeuw : oranjerie: eenzijdig zonlicht, kachels, oven

18e eeuw : muurkas, belichting tweezijdig (ook van de bovenkant), rookkanalen, oven buiten de kas

19e eeuw : tweezijdige kas (serre), alzijdige belichting, warmwater en stoomverwarming, ketel in ketelhuis

20e eeuw : kas met elektrische verlichting, elektrische verwarming.

Aangaande de ontwikkeling van de kassenbouw in ons land, speciaal met het oog op de druiventeelt, het volgende: de teelt van fijne tafelvruchten voor de handel zoals die in het Westland bestaat, heeft zich ontwikkeld uit de liefhebberij-teelt bij grote buitenplaatsen. In de 17e eeuw al hadden dergelijke buitenplaatsen hun oranjerie waar de nietwinterharde gewassen werden opgeborgen gedurende het koude jaargetijde en waarin bij worst een kachel gestookt werd.

In de 18e eeuw verschenen de muurkassen, al dan niet van een stookinrichting voorzien, waarin o.a. ook druiven gekweekt werden. Daarnaast ontwikkelde zich in de 18e en 19e eeuw de teelt van de druif langs muren, schuttingen en schuren, uitgeoefend door vakmensen en bestemd voor de handel. Deze categorie mensen is pas veel later, in de 19e eeuw, overgegaan tot de bouw van kassen.

De verschillende typen van muurkassen zijn nog hier en daar te zien in het Westland. De druivenmuren ziet men op enkele bedrijven nog staan, hoewel er steeds meer afgebroken worden. Druiven staan er niet meer voor, tenzij men er een muurkas van maakte, maar men laat de muur staan als bescherming. In de tuin van het rusthuis van de Ned. Herv. Gemeente "Bijldorp" aan de Dijkweg in Naaldwijk was een dergelijke oude druivenmuur, waarlangs gedeeltelijk nog druiven geteeld werden, in juni 1944, en wel de Black Alicante; een klein aantal trosjes zat eraan. Tot de vijftiger jaren stonden er druiven langs de gehele muur. Aan deze muur was nog te zien de richel waarin de schoorramen kwamen te staan in het voorjaar, een richel van bakstenen. Bovenaan werden de ramen bevestigd met haken, die nog in de muur zaten.

Een grote sprong voorwaarts vormde de zg. lessenaar. Het glas was tegen de oude druivenmuur aangebouwd. Het hoogste punt was de bovenkant van de muur.

Meer ruimte was er in een volgend model, de zg. kopkas, waar het glas vanaf de muur dus eerst naar boven helt. De stammen van de druif, die oorspronkelijk langs de muur liepen, zijn bij deze muurkassen naar de glaszijde geleid. De zg. dubbele kopkas heeft aan de muurzijde twee rijen ramen in plaats van een zoals bij de enkele kopkas.

Zowel lessenaars als kopkassen zijn nog sporadisch te vinden op de bedrijven in het Westland. Vanaf het begin van de eeuw zijn de kassen of serres geheel uit glas in grote hoeveelheden gebouwd. In de vijftiger jaren kenden moderne bedrijven geen andere meer.

De "moderne" serre heeft zijn intrede gedaan in het Westland, in navolging van de serres te Hoeylaert in België, waar men ze al kende sinds 1866. In de 90'er jaren van de vorige eeuw trokken drie Poeldijkse tuinders naar Hoeylaert², bekeken daar de druiventeelt en de serres. Deze excursie was de aanleiding tot de uitgebreide serrebouw in het Westland in de eerste helft van deze eeuw. Deze Poeldijkse tuinders waren Piet van Paassen, Jaap van Kester en Arie Krijger. In 1945 leefden ze geen van drieën meer, maar Hespe heeft van verschillende kinderen van die tuinders bijzonderheden over die reis vernomen. Haar zegslieden waren mevrouw Van Leeuwen-Van Paassen, Wateringseweg te Poeldijk, een dochter van Piet van Paassen, en Piet van Kester, toen 70 jaar, de oudste zoon, en A.J. van Kester, de jongste zoon van Jaap van Kester.

Van deze mensen kreeg Hespe de volgende gegevens. In het jaar 1892 maakten de drie Poeldijkse tuinders een reis naar Hoeylaert bij Brussel. Een jaar later gingen ze nog eens, maar namen toen de smid Zegveld mee.

Behalve het model van de Belgische serre brachten de heren ook enkele nieuwe soorten druiven mee, nl. de Black Alicante, in 1945 een van de meest geteelde soorten in het Westland, en de Gros Colman. De Black Alicante kregen of kochten ze, de Gros Colman, de meest geteelde soort in Hoeylaert, hebben ze heimelijk meegenomen. Zegveld was speciaal meegegaan om de constructies en de maten van de kassen te bestuderen. Toen de heren terugkwamen te Poeldijk, liet elk van hen een serre bouwen op zijn bedrijf. De eerste serre werd gebouwd door smid Zegveld op het bedrijf van Jaap van Kester. De eerste serres, drie in totaal, ieder jaar kwam er een bij, stonden er in 1945 nog. Op de tuin van Willem Kester, ook een zoon van Jaap. Het ijzer dat voor de bouw gebruikt werd, was buitengewoon goed; in 1945 was het nog in goede staat. De kwaliteit die men later gebruikte, was veel minder.

Een jaar nadat Zegveld zijn eerste serre bouwde, plaatste smid P. Kok uit De Lier er een op de tuin van Piet van Paassen. Piet van Kester vertelde, dat zijn vader in de nieuw gebouwde serre dadelijk de Black Alicante pootte en bovendien "pontemoers" (=tomaten) op aanraden van een Rotterdamse fruithandelaar, die volgens Van Kester ook was mee geweest naar Hoeylaert. Deze serres waren elk 5 roe lang (= ± 18,5 m).²

Later vertelde Barendse, dat hij meende dat de eerste serre stond op het bedrijf van Jan v.d. Knaap, gebouwd door smid G. Grimbergen. Hespé heeft toen een bezoek gebracht aan de zoon van Grimbergen, toen smid te Poeldijk. Deze vertelde, dat zijn vader inderdaad de eerste was die een serre bouwde en wel reeds voor de bovengenoemde tuinders naar Hoeylaert gingen. Grimbergen was in het bezit van verschillende foto's van deze serre. Een foto draagt het jaartal 1888; de afgebeelde kas is dus al 5 jaar eerder gebouwd dan die op het bedrijf van Jaap van Kester. Op de foto ziet men dat het model anders is dan dat van de Hoeylaertse serres. Deze serre is in 1929 afgebroken; de foto's van de serre zijn genomen vlak voor de afbraak. Het idee deze kas te bouwen was van Grimbergen zelf; hoe hij op dat idee kwam, wist de zoon niet. Het onderglas stond verticaal, het bovenglas maakte een hoek van 45. De kas was 18 m lang en 6 m breed; de ramen waren gegoten. De volgende serre die Grimbergen bouwde, was op de tuin van Goeienbier; hieraan begon hij in ± 1894, dus ongeveer gelijktijdig met de eerste serre van Zegveld. In deze serre van Goeienbier was het dat de Proeftuin te Naaldwijk proeven nam.

Bovengenoemde tuinders waren dus pioniers op het gebied van de serrebouw in het Westland. In de 90'er jaren van de vorige eeuw was een serre nog een ongewoon verschijnsel; algemeen in die dagen was de bouw van muurkassen. Verschillende oudere tuinders wisten dit te vertellen. Zo vertelde de heer Valstar bijvoorbeeld, dat hij in 1897 op de tuin aan de Kruisweg te Naaldwijk kwam, waar toen nog vele druivenmuren stonden waar in het voorjaar ramen voor kwamen. Deze teelt met lossen ramen was toen nog algemeen gebruikelijk.

Tot slot nog enkele cijfers over de verhouding gestookte druiven - koude druivenmuur. In 1940 hield de proeftuin een enquête, die de volgende cijfers opleverde voor de druiventeeft: **gestookt** 163,91 ha, **koud** 401,70 ha

Het stoken van druiven was niet in alle opzichten gunstig. Te vroege druiven kwamen dan namelijk tegelijk met de kersen, wat natuurlijk niet gunstig was voor de prijs. Er waren echter druiven die slechts door stoken tot hun volle recht kwamen, nl. Gros Colman, Golden Champion, Muscaat van Alexandria.

Uit tabel 1 blijkt de toename van de druiventeeft in het Westland gedurende meer dan 85 jaar. In 1905 was de export nog gering, vijftig jaar later was deze veel groter (tabel 2). Dat Zuid-Holland, en in het bijzonder het Westland, verreweg de belangrijkste plaats inneemt bij de druivenproductie blijkt uit tabel 3

Tabel 1
Arealen druiven onder glas en opbrengsten

jaar	ha	x 1000 kg
1904	24	
1906		600
1912	61	
1920		5000
1927	285	
1929		7151
1936		22000
1939	788	17593
1940		22000
1949	615	17130
1960	383	
1970	210	
1980	56	
1990	32	
1991	33	454
1999	10-20	

Tabel 2

jaar	Oogst Westland <u>x 1000</u>	Export <u>x 1000</u>
1837	7.5 kg	
1851		45 kg
1905		14 kg
1922		1.393 kg
1929	7.151 kg	6.569 kg
1937	16.962 kg	11.455 kg
1939	17.593 kg	8.253 kg

Tabel 3

jaar	Aanvoer Zuid-Holland <u>x 1000</u>	Totaal Nederland <u>x 1000</u>
1932	12.421,5 kg	13.900,5 kg
1937	18.101,5 kg	20.698 kg

Loodrecht snoer en liggend "Westlands" snoer of "legger"

Sommige rassen zoals Frankenthaler en Golden Champion geven weinig vruchten, als ze als loodrecht snoer geteeld worden. Alle rassen zijn goed als leggers te kweken. Men zou dus kunnen stellen, dat de hoofdstam in dit geval horizontaal ligt en dat daarop het vruchthout gekweekt wordt. Dit is een typisch Westlandse methode, vandaar "Westlands" snoer. In België werd en wordt niet op liggend snoer geteeld. Sommige rassen kunnen ieder jaar tot op een of twee ogen van de hoofdstam teruggesnoeid worden en dragen dan nog vrucht (Black Alicante). Andere moeten zogenaamd lang gesnoeid worden, wat wil zeggen dat er teruggesnoeid wordt op 3 tot 5 ogen vanaf de stam (Frankenthaler). Er worden dan langere stukken vruchthout, ook wel stiften genoemd, gehandhaafd. Bij het snoeien is aan de ogen te zien welke er vrucht zal dragen het volgende jaar en welke niet. Ogen die een scheut met vruchten geven, zijn gewoonlijk ronder en dikker dan de ogen die geen vrucht zullen leveren.

De druiven in het Westland groeiden in principe op eigen wortel, dat is trouwens nog steeds zo. Wanneer de structuur van de grond slecht was en er van een wisselende waterstand sprake was, werd vooral van Fosters White Seedling gebruik gemaakt als onderstam voor Black Alicante. Merkwaardig is, dat de druifluis, Phylloxera vastatrix, nooit een probleem is geworden, terwijl de wijnbouw in Europa in de 19e eeuw te gronde ging aan deze plaag. In tegenstelling tot de wijnbouw, waar vervolgens gebruik werd gemaakt van resistente Amerikaanse onderstammen, is van deze methode geen gebruik gemaakt in de Nederlandse druiventeelt.

Druivenrassen onder glas (enquête Proefstation)**1944 > 430 ha**

sortiment:	opp.(ha)	kleur	oorsprong
Black Alicante	330	b	Spanje
Frankenthaler	56	b	Italië ?
Golden Champion	22	w	Thompson, Engeland, 1863
Gros Maroc	7	b	Noord-Afrika
Gros Colman	7	b	Kaukasus
Muskaat v. Alexandrie	4	w	Midd. Zeegebied
Emile Royal	1	b	België
Victoria	1	w	De Vette, Wateringen, 1920
West Frisia	1	b	Buis, Zwaag, 1931
13 overige	1		

Einde van de druiventeelt?

Na de tweede wereldoorlog gaat het, aanvankelijk nog langzaam, achteruit met de druiventeelt in het Westland. In 1960 is het areaal druiven in het Westland gehalveerd, in de negentiger jaren resten er nog slechts enkel tientallen hectaren. In het Westland is de druiventeelt een zeldzaamheid aan het worden. Een van de laatste grote druivenbedrijven, Van Dijk, is met zijn kwekerij van Van Paassen begin 1999 gestopt en het bijzonder mooie complex met circa 40 nog in goede staat verkerende druivenserres is geheel afgebroken. Een gemiste kans om er een monument van te maken. Het kon helaas niet. Toch komen er in het Westland nog bedrijven voor met een of meer druivenserres. De teelt is nog lonend en het product wordt in delicatessenzaken en de betere groenten- en fruitzaken te koop aangeboden. Een Hollandse tros kasdruiven komt toch heel wat mooier uit dan de goedkope druiven uit het buitenland. Overigens is de smaak van buitenlandse druiven in veel gevallen zeker niet slecht. De resterende druiventeelt in het Westland zal het nog wel een tijdje uithouden. Er zijn zelfs weer enkele bedrijven begonnen opnieuw druiven onder glas te telen, ook in moderne Venlo-kassen. Een probleem op de bedrijven is vaak, dat vrouwen die druiven nog goed kunnen krenten (= het uitdunnen van de trossen om grotere druiven te kunnen krijgen), steeds zeldzamer worden. Mannen die kunnen krenten, waren en zijn nog zeldzamer. Het is dan ook de vraag of de resterende Hollandse druif het uiteindelijk kan blijven volhouden tegen de goedkope buitenlandse druif.

BIJLAGE

door W.H.Kemmers

Druiven in cijfers

De opkomst en de ondergang van de Westlandsche druiventeelt is het beste te illustreren met cijfers over de aanvoer op de Westlandse veilingen. Deze zijn beschikbaar vanaf de laatste jaren twintig van deze eeuw. Het volgende overzicht is hieraan ontleend.

Jaaraanvoer	1928	1929	1934	1939	1949	1954	1959	1964
x 1000 kg								
Poeldijk	1470	1780	3270	3440	2790	1990	1600	810
Naaldwijk	980	1250	2600	2970	2290	1590	1190	750
Westerlee	600	770	1750	2040	1640	1230	850	660
Honslersdijk	660	780	1370	1480	1250	870	550	320
Monster	420	560	1250	1530	1310	960	660	520
Kwintsheul	450	460	940	1070	1060	740	520	330
's Gravenzande	340	460	1360	1490	910	620	450	290
Wateringen	350	370	±800	1070	850	530	380	290
Zwartendijk	*	310	680	800	650	500	450	430
Woutersweg	160	240	550	550	410	300	220	190
Sammersbrug	*	200	540	710	520	380	200	*
Maasland	100	140	400	360	290	180	100	*
Totaal	±5900	7320	±15510	17510	13970	9890	7170	±4740
Nederland	*	*	±19280	22800	17150	11970	8700	±6100

* betekent: cijfers onbekend

* ± betekent: schatting

Een topaanvoer van ruim 17.000 ton werd bereikt in 1935 en dit peil bleef gehandhaafd tot de oorlogsjaren. Na de oorlog was eerst nog sprake van een flinke aanvoer, maar de daling zette al spoedig in. Rekening houdende met de tijdsduur tussen de bouw van een kas en de volle druivenproductie eruit, moet de aanplanting kort na het beginnen van de crisisjaren, dwz. na 1930, gestagneerd zijn.

Dit is begrijpelijk indien we letten op de prijsontwikkeling. In de tweede helft van de jaren twintig was een prijspeil van f 0,60 a f 0,65 per kg voor eerste kwaliteit vrij normaal. Hartman vermeldt voor oktober 1930 nog een gemiddelde prijs van f 0,55 per kg en voor oktober 1929

van f 0,33. Het jaargemiddelde van de gehele veilingaanvoer geeft voor de verdere jaren dertig echter slechts f 0,20 a f 0,25 per kg te zien. Dankzij steuntoeslagen van de overheid beurde de teler overigens wel een wat hogere opbrengst. Door deze ineensstorting van het prijspeil verdween de drang tot aanplanting nagenoeg geheel.

Een nadere beschouwing van de vermelde cijferreeksen toont enige verschillen tussen de diverse veilingrayons aan. Terwijl in de oude kern, met veel zg. opgevaren gronden, de productie al snel een grote omvang kreeg, waarna het uitbreidingstempo verminderde, kwam aan de randen van het Westland de teelt enkele jaren later op gang en ijelde de expansie nog even na. Poeldijk en Naaldwijk waren de grootste centra in die oude kern. Langs de duinrand op de geestgronden waren andere teelten kennelijk nog voldoende interessant om er zich niet onmiddellijk in de druivenhausse te storten. Het voorbeeld hiervan is 's-Gravenzande. Aan de oostrand van het Westland op zwaardere gronden kon de tuinbouw slechts geleidelijk ten koste van de landbouw uitbreiden en kwam de druiventeelt ook later op gang. Westerlee was daar het centrum.

Deze verschillen in expansietempo zijn goed zichtbaar in de procentuele toeneming van de aanvoer per veiling tussen 1929 en 1934.

Aanvoertoeneming tussen 1929 en 1934

Honselersdijk	75 %	's-Gravenzande	196 %
Poeldijk	83%	Maasland	185 %
Kwintshoul	104%	Sammersbrug	170 %
Naaldwijk	108%	Woutersweg	129 %
Wateringen	±116%	Westerlee	127 %
Zwartendijk	119 %	Monster	123 %

Gedurende alle betrokken jaren vormde de Westlandse druivenproductie het overgrote deel van de totale Nederlandse, nl. rond 80 %. De Nederlandse export was in de jaren twintig opgelopen tot 6.570 ton bruto, hetgeen neerkomt op ca. 5.250 ton netto. Dit tonnage steeg, ondanks alle handelspolitieke hindernissen die in de jaren dertig waren opgeworpen door de afnemerslanden, toch nog tot 8.250 ton bruto, d.w.z. ca. 6.600 ton netto in 1939. Deze stijging hield overigens geen gelijke tred met de reeds vermelde toeneming van de aanvoer. Er moest dus veel in het binnenland worden geplaatst. Bij benadering liep die noodzaak op van rond 5.000 ton voor 1930 tot 15.000 ton tegen 1939. Een deel hiervan, vooral de lagere kwaliteit, vond een uitweg naar de vruchtenwijn-industrie. Wel heeft er enige vervanging van import plaats gehad, maar dat zal niet meer ruimte dan 1 000 a 2.000 ton hebben opgeleverd. Het moet vooral het lage prijspeil zijn geweest, dat het binnenlandse verbruik opstuwde. Op de Nederlandse consumenten gerichte reclame, uitgevoerd door het Centraal Bureau van de Tuinbouwveilingen en vooral gefinancierd door de Bond Westland, heeft deze verbruikontwikkeling vrij zeker mede ontwikkeld.

Wat de export betreft, bleef de kwantitatieve afname door Duitsland wel ongeveer op peil rond 5.000 ton, nadat in de jaren twintig al 2.500 ton normaal was. De Britse handel ondervond wel een kwantitatieve terugslag: van 3.500 ton voor 1930 zakte deze daarna naar ca. 2.000 ton. Elders werd enige compensatie voor dit verlies gevonden, vooral in Zweden dat in de loop van die jaren ca. 1.000 ton ging afnemen. De naoorlogse ontwikkeling geeft een geheel ander verloop te zien. In enkele tientallen jaren ging de teelt in feite verloren. De invloed van het prijspeil hierop is niet nauwkeurig te achterhalen, omdat sedert 1930 zowel deflatie als inflatie de geldwaarde grondig veranderden. Indien we echter uitgaan van het prijspeil in dat jaar ad f 0,55 per kg, had het prijsverloop vanaf 1949 ongeveer dat van reeks B moeten volgen om de naoorlogse inflatie bij te houden. In werkelijkheid verliepen de prijzen volgens reeks A.

	<u>1930</u>	<u>1949</u>	<u>1954</u>	<u>1959</u>	<u>1964</u>
A	f 0,55	0,96	1,12	1,70	2,-
B	f 0,55	1,09	1,29	1,49	1,80

De inflatiecorrectie heeft plaats gevonden volgens de index van de kosten van levensonderhoud. De kostprijs van de arbeidsintensieve druiventeelt (krenten!) zal eerder sterker gestegen zijn dan reeks A aangeeft. Vooral na de midden-jaren vijftig stegen de arbeidskosten snel. Ik schat dat ze bijvoorbeeld tussen 1948 en 1962 tot 260% omhoog gingen. Mijn indruk is, dat de teloorgang van de teelt niet zo zeer een gevolg is geweest van het prijsverloop op de markten, maar vooral van de sterke kostenstijging. Hier komt bij dat de druiventeelt nauwelijks te rationaliseren was. Andere teelten waren dat wel, door opvoering van de productie per meter en door arbeidsrationalisatie. Bij deze teelten zette een krachtige expansie in. Te noemen zijn tomaat en komkommer, later gevolgd door paprika. Overigens vond de expansiedrang binnen de Westlandse tuinbouw onder glas vooral een uitweg in de bloementeelt.

NOTEN:

- 1 Zie ook: "Druivenpastoor" Verburch, mythe of werkelijkheid? door A.A.G. Immerzeel, Historisch Jaarboek Westland, 1996.
- 2 Hoeylaart bij Brussel was destijds al beroemd om zijn teelt van druiven onder glas. Verschillende Westlandse tuinders bezochten het gebied.
Zo ook in 1894 de heren A.L. Verhagen en K.A. Groot, resp. voorzitter en secretaris van de veiling te Naaldwijk

BRONNEN:

- Barendse, J. Hollands Tuin, 1951.
- Bergen, E. Geschiedenis van Naaldwijk, van de vroegste tijden tot begin twintigste eeuw, Naaldwijk, 1924.
- Bergen Henegouwen, A. Twee achttiende tuinbouwschrijvers. Mededelingen van de Landbouwvoorlichtingsdienst, maart 1944.
- Bienfait, A. Oude Hollandsche tuinen, 1943.
- Cause, D.H. De Koninklijke Hovenier, Amsterdam, circa 1670.
- Court, P. de la. Bijzondere aanmerkingen over het aanleggen van prachtige en gemeente landshuizen enz., Leiden, 1737.
- Dodoneus, R. Cruydt-Bvoeck, volgens zijne laetste verbeteringen. Leyden, 1618.
- Doortjes, J.A. Bijdrage tot de geschiedenis van de ontwikkeling van de fruitteelt, meer in het bijzonder in Zuid-Gelderland. De Fruitteelt, 1928.
- Groen, J. van der. Den Nederlandschen Hovenier, 1670.
- Guiecardini, M. Beschrijvinghe van alle de Nederlanden, 1612. Met aenmerckingen door Petrum Montanum. Overgheset in de Nederduytsche spraeckf door C. Killiarum, Amsterdam, 1612.
- Immerzeel, A.A.G. "Druivenpastoor, mythe of werkelijkheid. Historisch Jaarboek Westland, 1997.
- Ising, A. Het Binnenhof te 's-Gravenhage, mededelingen van de vereniging ter beoefening der geschiedenis van 's-Gravenhage, 1880.
- Knoop, J. Fructologia of beschrijving der Vrugtbomen en Vruchten, die men in de Hoven plant en onderhoud, enz. Leeuwarden, 1763.
- Munting, A. Naauwkeurige beschrijving der aardgewassen. Leyden, 1696.
- Muizenberg, E.W.B. van de. Overzicht van de historische ontwikkeling van den kassenbouw en de kasverwarming. Mededelingen van de Inspecteur van den tuinbouw, oktober 1943.
- Oosten, van. De Nieuwe Nederlandsche Bloemhof, ofte Sorgvuldige Hovenier, enz. Leyden, 1700.
- Sangers, W.J. De ontwikkeling van de Nederlandse Tuinbouw, 1952.
- Soest, W van: Westland... Rotterdam... Engeland, Historisch Jaarboek Westland, 1991 (d1.1) en 1992 (d1.2)
- Staten van den Landbouw in het Koninkrijk der Nederlanden, 1808-1859.
- Stevens, M.K ende M.J. Libout. De Veltbouw ofte Lantwininghe. Amsterdam, 1582.
- Venne, J.M. van de. Over wijnbouw in Limburg en den wijnhandel in oud Maastricht. Jaarboek 1925 van de vereniging van Nederlandse wijnhandelaren, 1925.
- Verslagen van de lanbouw in Nederland over 1851-1945.
- Wiersma, K. Kassen en Kassenbouw, 1918.
- Witte, H. Handboek voor den bloementuin, 1877.

BRONNEN BIJLAGE:

Jaarboeken van het Centraal Bureau van de Tuinbouwveilingen in Nederland.